

Людмила Новаківська
(Умань, Україна)

ОСОБИСТІТЬ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА В ОЦІНЦІ ПЕДАГОГІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ . – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

В статті розглядаються питання професійної підготовки вчителя-словесника, зокрема погляди на його особистісні характеристики, сформульовані відомими методистами др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. в наукових публікаціях та зреалізовані у власній педагогічній практиці.

Ключові слова: підготовка вчителя, особистість учителя- словесника, літературна освіта.

Сучасне українське суспільство і освітянське середовище потребують учителя-словесника нового типу – висококваліфікованого спеціаліста, що органічно поєднує професійні якості високого гатунку та непересічні особистісні риси. Актуальною нині стає проблема підготовки такого педагога, який має енциклопедичні знання і, в той же час, наділений багатим внутрішнім світом, особливими духовними якостями, є носієм національних та загальнолюдських ідеалів і цінностей.

Загальні питання професійної підготовки сучасного педагога-словесника знайшли широке висвітлення в працях багатьох дослідників як у галузі педагогіки, так і в методиці викладання дисциплін філологічного циклу (роботи О. Біляєва, М. Пентиліук, О. Куцевол, М. Стельмаховича, Б. Степанишина, М. Львова, В. Шуляра), але, оскільки, проблема ця складна і багатоаспектна, ми вирішили звернутися до досвіду минулого, зокрема до витоків підготовки вчителя-словесника, яка розпочалася у ХІХ ст. Метою статті є спроба проаналізувати погляди відомих педагогів, учених-методистів цього періоду на особистість учителя-словесника.

Під словесністю ми розуміємо літературу, тобто сукупність художніх творів (епос, лірика, драма), а література – це могутній засіб, яким володіє людство для розумового і морального розвитку, оскільки має чималий менталетворчий

потенціал. У навчальних планах гімназій ХІХ ст. словесність посідала особливе місце, оскільки знаходилася зразу ж після Закону Божого.

У середині століття в періодичній пресі активно обговорювалися питання не тільки вивчення мови і словесності в середніх навчальних закладах, але й питання підготовки вчителя-словесника, якому належала важлива роль у літературній освіті. Зрозуміло, що вимоги до особистості словесника також особливі. Найповніше ці вимоги були сформульовані В. Стоюніним і В. Острогорським.

Зокрема, В. Острогорський у своїй роботі «Бесіди про викладання словесності» писав, що завжди необхідно з'ясувати « з якою підготовкою, при яких умовах учитель з повною гарантією успіху може взяти на себе керівництво літературною освітою юнацтва» [4,8].

Науковець пропонував своє бачення такого вчителя: він, перш за все, має бути людиною освіченою, всебічно розвиненою, до деякої міри, навіть, енциклопедистом, тому що художня література стосується найрізноманітніших виявів і настроїв душі, різних явищ життя людини і навіть природи у відношенні до останнього»[4,9].

На його думку, підготовка учителя словесності має бути особливою і відрізнятися від підготовки учителів інших предметів. Учителю словесності, за твердженням В. Острогорського, необхідно бути освіченим не тільки і галузі літератури, а й володіти іще деякими особливими якостями: швидким, критичним розумом, естетичним смаком, даром слова, бо, які б не були програми, навчальні посібники – літературна освіта не виконає свого призначення – бути «великою державною, патріотичною справою в розумінні підйому розумового і морального рівня суспільства» [4, 14].

Поділяючи погляди В. Острогорського, В. Стоюнін вважав, що окрім загальної освіти учителю словесності необхідно оволодівати логікою, психологією, історією філософії, оскільки це важливо для розуміння літератури давнього світу, середніх віків, нового часу. Учитель, який хоче викладати

літературу має бути обізнаний із загальними естетичними категоріями, починаючи з Арістотеля, з новітньою естетикою, з теорією прози і поезії; мати глибокі знання загальної і вітчизняної історії і літератури; спеціальні знання історії літератури вітчизняної, народної, давньої, XVIII ст. і нової; знання останніх значущих досліджень літератури XIX століття, а також бути ознайомленим із сучасною критикою; знання церковно-слов'янської та вітчизняної граматики, підручників з граматики і мови, методичних вказівок і хрестоматій; володіти загальними прийомами виразного читання. Саме такий учитель, на думку В. Стоюніна, здатний сформувати у своїх учнів впевненість в тому, що читання – це складна робота почуття, розуму і волі, спрямована на формування світобачення і світовідчуття.

В. Стоюнін не тільки теоретично розмірковував над проблемами змісту підготовки вчителя-словесника, але й утілював свою методичну теорію в практику. «Стоюнін не належав до числа «блискучих учителів. За словами його учнів і біографів, це була стримана, строга і зовні суховата людина, мовчазна і не красномовна. Йому чужим було панібратство з учителями, і тримався він на відстані від гімназійного галасу. З учнями Стоюнін спілкувався доброзичливо, спокійно, по-дружньому і трохи стримано. Але за цією зовнішньою стриманістю і врівноваженістю приховувався характер і темперамент справжнього педагога, який вбачав у своїй діяльності високу просвітницьку місію, палко любив школу і вчительську справу» [5, 156].

У центрі уваги В. Стоюніна-учителя завжди стояв учень. У всіх його методичних працях учень розглядається, як повноцінна особистість, гідна уваги і особливої турботи. Він заперечував викладачам, які вважали, що учням треба полегшувати науку, що з ними треба розмовляти якоюсь особливою, спрощеною мовою. У своїй практичній діяльності він завжди дотримувався того правила, що наукові факти, які методично правильно викладені, цілком доступні учням старших класів. До цього педагогічного правила додавалось ще одне, не менш важливе, – добре знати психологію дитини і підлітка, вивчати індивідуальні

особливості кожного учня, враховувати в процесі навчання різноманітність учнівських характерів, інтересів і підготовки.

Майстерно володіючи педагогічними прийомами впливу на учнів, В. Стоюнін ніколи не вдавався до покарань і крику. Важливими факторами, які визначають поведінку учнів, він вважав цікаве викладання і зразкову поведінку самого учителя.

Особистість учителя визначає якість викладання, тому дуже важливо, щоб кожний викладач знайшов «три живі сили, які б благотворно впливали на учнів: 1) він мусить повідомляти їм істинні знання, які стосуються природи і людини, 2) розвивати їх, 3) привчати до праці»[7,297].

Таким чином, література – це матеріал для пізнання душі людини, засіб для розвитку духовності читача і накопичення досвіду життя, велика праця душі і розуму. Тому літературна освіта – це державна справа, а учитель словесності, його особистість визначають якість освіти.

На сторінках педагогічних журналів другої половини XIX – початку XX століть («Журнал Міністерства народної освіти», «Учитель», «Російська словесність») обговорювалися питання підготовки і професійної компетентності вчителя-словесника. Результатом дискусії стала думка, що підготовка словесника має свої особливості, і пов'язано це, в першу чергу, зі специфікою самого предмета «словесність», який є і синтезуючим предметом, і засобом формування інтелігентності, і джерелом ідейного та естетичного розвитку.

Тому вчитель словесності – це і учитель естетики, що вимагає від нього не тільки любові до літератури як до предмета викладання, але і як до об'єкта естетичної насолоди. Ось як про це згадує один із учителів в статті «Як я став учителем російської мови»: «Одне слово, я на практиці відчув, що викладання справа дуже тонка, і для того, щоб воно було планомірним і продуктивним, вимагається напруження всіх розумових сил і характеру учителя і особлива

винахідливість і такт. При цьому воно несумнівно рідниться з мистецтвом. Для того, щоб урок пройшов плідно, а ще активніше, цікавіше і захоплююче, слід не тільки добре підготуватися до нього, але й викликати в собі особливий нервовий підйом, який, я боюсь тільки звинувачення в сміливості, я назвав би натхненням» [6, 140].

У 1914 році журнал « Русский язык в школе» з метою розширити тематику видання вводить новий розділ « Як я став учителем російської мови і як я почав учителювати». «Ці сторінки із нашої учительської біографії, – повідомляється в редакційній статті, – можуть бути досить повчальними. Наші досвід і досягнення, весь літопис нашої повсякденної роботи, з її буднями і святами, дасть багатий матеріал для роздумів, зіставлень і висновків». »[3, 2].

У цьому розділі серед інших статей, які сприяли професійному становленню учителя-словесника, спонукали не зупинятися в своєму розвитку, не бути байдужими, надрукована стаття С. Браїловського « Мої педагогічні й учительські пошуки». Сергій Миколайович був провінційним учителем, але в той же час – різнобічно освіченим філологом, упродовж багатьох років автором педагогічних часописів, ще при житті завоював заслужений авторитет і популярність. За час більш, ніж тридцятилітньої служби С. Браїловський об'їздив чимало міст Росії (Ніжин, Новгород-Сіверський, Владивосток, Хабаровськ, Варшава, Умань, Одеса) і бачив недоліки освітньої системи. Він писав: «Багато в житті своєму за 25 років педагогічної діяльності надивився я на учителів-словесників і мушу сказати, що пора шукати причину невдач в собі, а не звалювати все на обставини. Російському вчителю-словеснику треба бути і подвижником, і героєм, щоб підняти душі учнів на висоту : *Не для житейських хвилювань,/ Не для користі, не для битв, -/Народжені ми для натхнення, /Для звуків солодких і молитв!* – це лозунг, який необхідно накреслити на прапорі нашому» (переклад наш) [2, 38].

У статті « Мої педагогічні й учительські пошуки» С. Браїловський роздумує про особистість учителя і його вплив на учнів. Ще навчаючись в Ніжинському Історико-філологічному інституті він дав клятву бути таким педагогом, який стане високоморальним авторитетом для учнів. Аналіз творів та біографій відомих педагогів, бесіди з гімназистами і власні спостереження привели С. Браїловського до такого висновку: « Морально впливовий учитель має володіти чудовим знанням свого предмета, всебічним розвитком та ідеально-гуманним настроєм. Все життя учителя має носити ідеалістичне нашарування, яке так до серця молоді»[1, №6, 251].

Сам він постійно виробляв ці якості в собі: читав багато художніх і публіцистичних творів, був вимогливим до себе і до учнів, намагався зацікавити їх предметом, передати свою любов до літератури.

С. Браїловський підкреслював важливість для учителя здійснювати наукову роботу. Сам він ще зі студентських років займався дослідженнями в галузі історії російської літератури (переважно давньої), фольклору і етнографії. Окрім того, що його роботи отримали визнання в науковому світі, вони пов'язані зі шкільним викладанням. «Ці наукові знання, – відзначає педагог, – мали важливе значення в моїй педагогічній діяльності: вони поглиблювали мої знання, давали мені впевненість і викликали довіру учнів. Вони виявлялись у тому підйомі, з яким я давав уроки, оживляв сухі підручники. Підтримуючи мою наукову допитливість, вони позбавляли мене сумної участі багатьох провінційних учителів, які часто втрачають свої скупі знання, які винесли з вищої школи і обмежуються одним підручником»[1, №7, 315].

Отже, розглядаючи особистість учителя-словесника, В. Стоюнін, В. Остогорський, С. Браїловський наголошували, що, виховуючи через предмет, через текст, учитель виявляє спрямованість своєї особистості, яка реалізується в його поглядах, ідеалах та інтересах у всі часи. Важливим є досвід учителя, його

вміння привчити вихованців до читання, до вміння читати з користю, що згодом виявиться у вмінні орієнтуватися в житті. Якщо роль учителя виконує людина, яка розуміє своє суспільне призначення, вона приймає вироблені суспільством норми і правила, вирізняється громадянською позицією. Оскільки на такому вчителіві лежить відповідальність за входження дитини в культурнотворче середовище через світову літературу, то не менш значущими якостями особистості учителя є творча іскра та яскрава індивідуальність. Учитель словесності – особливий педагог, а навчання словесності – творчий процес, в якому немає успіхів без вміння вчителя надихатися самому і надихати своїм предметом учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Браиловский, С. Мои педагогические и учительские искания / С. Браиловский // Родной язык в школе. – 1916-1917. – № 6. – С. 245-254 ; № 7. – С. 313-321 ; № 8-10. – С. 416-424.
2. Браиловский, С. О школьном сочинительстве / С. Браиловский // Русский филологический вестник. – 1910. – №1. – С.38.
3. На рубеже нового года // Родной язык в школе. – 1914-1915. – № 9-10. – С. 2.
4. Острогорский, В. Беседы о преподавании словесности / В. Острогорский. – Спб.:Тип.Ю.Н.Эрлих, 1913. – 112с.
5. Роткович, Я. Вопросы преподавания литературы. Историко-методические очерки / Я. Роткович. – М.: Изд-во "Учпедгиз", 1959. – 351 с.
6. С. Г. Как я сделался учителем русского языка / С.Г. // Родной язык в школе. – 1915. – № 3. – С. 133-150.
7. Стоюнин, В. Я. О преподавании русской литературы / В. Я. Стоюнин. – Спб., 1964. – 392 с.

Новаковская Л. Личность учителя-словесника в оценке педагогов второй половины XIX – начала XX веков.

В статье рассматриваются вопросы профессиональной подготовки учителя-словесника, в частности взгляды на его личностные качества, сформулированные известными методистами во 2-й пол. XIX - нач. XX в. в научных публикациях и реализованных в личной педагогической практике.

Ключевые слова: подготовка учителя, личность учителя-словесника, литературное образование.

Novakivska L. The personality of the teacher of literature in teachers assessing in the second half of 19-th – at the beginning of 20-th centuries.

The present article deals with the issue of teacher training of language and literature, including his point of views on personal characteristics, formulated by the well-known methodists in the second half of 19-th – at the beginning of 20-th centuries in scientific publications and implemented in their own teaching practice.

Keywords: teacher training, the personality of the teacher of literature, literary education.